

A népi iszlám a steppén.

Szemelvények Ötemis Hadzsi krónikájából

(SZABOLCS KRISZTINA)

A Mongol Birodalom a világtörténelem legnagyobb nomád birodalma volt, amelyet Dzsingisz kán alapított az 1200-as évek elején. A mongol szemlélet alapján a káné volt az abszolút hatalom, melyet azonban megosztott családjának tagjaival. A mongolok a népek és az állatállomány feletti hatalmat az ulusz szóval jelölték. A Jeke Mongol Ulusz, azaz a Nagy Mongol Birodalom a kán családjának a tulajdona volt, melyet meghatározott elvek szerint felosztottak. Így Dzsingisz kán még életében az első, ún. fő feleségétől született négy fia (Dzsocsi, Csagatáj, Ögödej és Toluj) között felosztotta birodalmát. E négy fiú utódainak vezetésével négy jelentős részbirodalom jött létre: az Irtistől nyugatra levő területeken Dzsocsi fiai hozták létre az orosz forrásokban Arany Hordának nevezett hatalmat. Csagatáj és utódai az Amu-darja és Szir-darja oázisvárosaiban, és a Szemi-recsje (Dzsetiszu) vidékén rendezkedtek be. Később, Dzsingisz kán legkisebb fiának, Tolujnak Hülegü (1256–1265) nevű fia hozta létre a nagyrészt a mai Irán területén elhelyezkedő Hülegida vagy Ilhanida Birodalmat, végül Toluj egy másik fia, Kubilaj (1260–1294) 1271-ben alapította meg a Jüan-dinasztiát, amely a mai Mongóliát és Kínát uralta 1368-ig. Jelen tanulmány központi témája a Dzsocsi Uluszban, azaz az Arany Hordában (1240–1502) az iszlám megjelenése és államvallássá válása.

Az iszlám 13–14. századi elterjedése előtt több világvallás is jelen volt a steppén, így a judaizmus, a kereszténység különböző ágai és a buddhizmus. A 14. század első feléig a különböző vallások hívei többnyire békésen gyakorolhatták hitüket. A többféle vallás egymás mellett élését a mongol kánokra jellemző vallási türelem tette lehetővé. Bizonyos időszakokban ugyan előfordult, hogy felléptek egy-egy vallási közösséggel szemben, de nem volt általánosan elterjedt gyakorlat más vallások híveinek üldözése.

Az iszlám is korán, már a 8. században megjelent a török népek között. A volgai-bulgárok uralkodója, Almis, a bagdadi kalifától kért hittérítőket, akik Ibn Fadlán részvételével 921/922-ben elmentek a Volga-Káma vidékére, hogy elmagyarázzák a kánnak a muszlim vallás alaptételeit.¹ Az 1237-es mongol támadás azonban megsemmisítette a virágzó musz-

¹ Ibn Fadlán útleírását magyarul kiadta Simon 2007.

lim kultúrával és fejlett városi élettel rendelkező Volgai Bulgáriát. Újjáéledtek a török népek ősi vallásai, a tengrizmus és a sámánizmus. Jóllehet a 13. századi Arany Horda déli területein élő török népek, a karlukok és oguzok között nem volt ismeretlen az iszlám, a birodalom iszlamizációját mégis Berke kán (1257–1266) áttérése nyitotta meg. Berke nemcsak az arany hordai kánok, de a Dzsingiszida uralkodók közül is elsőként lett muszlim, Hülegü és Csagatáj utódai csak a következő évszázadban váltak az iszlám híveivé. A Dzsingiszida részbirodalmak iszlamizációja több szakaszban ment végbe. A megtérés a társadalomban felülről lefelé történt, először az uralkodó és az elit egyes csoportjai vették fel az új vallást, hiszen ők voltak leginkább kitéve az idegen hatásoknak.

Az iszlám megjelenése és elterjedése után sem tűntek el teljesen a régi hitvilág elemei, hanem beolvadtak az új vallásba (lásd Az ősi hitvilág nyomai című tanulmányt e kötetben). Így többek között a házi rítusok egy része is megmaradt. A nomád muszlimok házaiban a bálványok ugyanúgy helyet kaptak, mint régebben. Az ősi szellemek és szertartások, iszlamizálódott formában éltek tovább, az iszlám szimbolika elemei beépültek a nemzeti legendákba. A hagyományos ősök tisztelete mellett megjelent a muszlim szentek és Allah tisztelete is. Az újszülöttek részére tartott korábbi szertartás helyét a körülmetélés rítusa vette át. A muszlim nézetek és normák fokozatosan beilleszkedtek az új környezetbe, de megjelentek az adott területen új, az iszlám vallásgyakorláshoz kapcsolódó szertartások is (DeWeese 1994: 32–52).

Korábban elterjedt volt az a vélemény, hogy az iszlám a nomád népek körében valójában felszínes maradt, mivel alapvetően megtartották a pogány vallásuk elemeit. DeWeese az ezzel kapcsolatos elméleteket cáfolva hangsúlyozza, hogy az iszlám külsődleges elemeinek elfogadása része az iszlamizációs folyamatnak. Többek között arra is felhívja a figyelmet, hogy a sámánizmusban fontos jelentősége van a névnek és a megnevezett dolognak, illetve a köztük lévő kapcsolatnak. Tehát ha ezek a népek magukat muszlimnak vallották, akkor minden bizonnyal annak is tekintették önmagukat, ezért is ruházták fel az eredetileg sámánista rítusokat és legendákat az iszlámra utaló szimbolikával (DeWeese 1994: 55–57).

Az iszlám világra is hatást gyakorolt egy nomád alapokon nyugvó birodalom iszlamizálódása. Míg az iszlám kialakulása utáni első évszázadokban az arab volt a meghatározó nyelv, később a perzsa is egyre jelentősebbé vált. Idővel az iráni és közép-ázsiai területeken mind nagyobb szerephez jutottak a népi iszlám képviselői, a szúfik. A vizsgált időszakban a népi iszlám vezetőiként ők váltak az iráni és török irodalom szellemi

irányítóivá, jelentős szerepet vállaltak az iszlám terjesztésében, így a káni áttérések is hozzájuk fűződnek.

Az iszlámot legkorábban felvevő Berke kán (1257-1266) áttéréséről el-
lentmondásosan tudósítanak a források. Lehetséges, hogy már gyermek-
korától muszlim volt, de van olyan adat is, mely szerint csak trónra lépése
után vette fel az iszlámot. Így például a 13. századi történetíró, Dzsúdzsáni
szerint Berke mellé már születése után muszlim dajkát rendelt apja, Dzsos-
csi, és később is mindent megtett annak érdekében, hogy jó muszlim le-
gyen a fia (Abuseitova 2006: 42–43). A 15. századi forrásokra támaszkodó,
de csak a 16. század elején ismeretlen szerző által összeállított *Sadzarat
al-atrak* (A törökök történelme) szerint már muszlimnak született (Vásáry
1990: 238–239). A ferences térítő szerzetes, Rubruk 1253 és 1255 között
járt Batu kán (1227–1255) és Möngke nagykán (1251–1259) udvarában,
ahol sok információhoz jutott. Beszámolója szerint Berkének, Batu kán fi-
vérének a domíniuma a Kaukázus előterében és Dagesztánban volt. A mu-
szlim kereskedők ezen a területen át haladtak Batu udvara felé, azonban
úgy tűnik, Berke a Batunak szánt ajándékok nagy részét lefölte, valamint
a kereskedelemről származó haszon túl nagy részét vette el, emiatt Batu
megtiltotta, hogy a Volgától nyugatra nomadizáljon. Berke azonban ekkor
már nagy valószínűséggel nem csak a területén áthaladó muszlimokkal való
kereskedelmet ellenőrizte, hanem szoros kapcsolatban állt az iszlám világgal
is. Elképzelhető, hogy már az 1250-es évek első felében muszlim volt,
ugyanis Rubruk adatai szerint megtiltotta, hogy udvarában disznóhúst egye-
nek: „Berke pedig mohamedánnak teszi magát (ille facit se sarracenum),
és nem engedi, hogy udvaránál disznóhúst fogyasszanak” (Wyngaert 1929:
209, Györffy 1986: 247–248). Biztosan nem tudni, és ennek a tanulmánynak
nem is célja eldönteni, hogy melyik időpont a helyes, azt viszont megállapít-
ható, hogy a források többsége 1240–1253 közé helyezi Berke muszlimmá
válásának idejét. Egyedül egy, a vizsgált időszakhoz képest nagyon kései
forrás, Abulgázi Bahadur hívai kán 17. századi munkája teszi 1257-re, Berke
trónra kerülésének idejére az áttérését (Desmaison 1970²).

Berke szállásterületének áthelyezése nem jelentette az iszlám világtól
való elszigetelődését, mivel a Volgától keletre kijelölt új szállásán egy
másik fontos kereskedelmi út, a Horászán–Szarajdzsuk–Hadzsi-Tarhán
(Asztrahány) útvonal haladt át, amely a 13. század közepén az egyik leg-
forgalmasabb nemzetközi karavánútnak számított. A kereskedelmi utak
nemcsak az áruk, hanem az eszmék és a vallások terjedésében is megha-
tározó szerepet játszottak. Míg kezdetben Berke a Kaukázuson keresztül
állt kapcsolatban az iszlám világgal, később a Kaszpi-tengertől keletre
vezető kereskedelmi útnak köszönhetően Buharával került kapcsolatba.

Abulgázi Bahadur kán írja, hogy Berke kifagगतott néhány buharai kereskedőt az iszlám mibenlétéről és ezután tért át ő maga és testvére, Toka Temür is (Desmaisons 1970²: 172–173, francia ford. 181).

Berke áttérésének hátterében nemcsak vallási meggyőződés, hanem gazdasági és politikai okok is szerepet játszhattak. Berke 1257-es trónra lépése után, Toka-Temür mellett egy másik testvérük, Berkecsar is felvette az új hitet, akárcsak Berke kíséretének egy része is. Nagy valószínűséggel ekkor, vagy nem sokkal később lett muszlim Nogaj is.² A társadalom előkelőinek saját imámjuk és müezzinjük volt.

Az új vallás miatt Berkének egyre több ellentéte támadt Hülegüvel³, aki 1258-ban elfoglalta Bagdadot, az Abbászida Kalifátus székhelyét, az iszlám világ szellemi központját. Az azerbajdzsáni területek hovatartozása miatti vitában végleg megromlott a két részbirodalom közötti viszony. Berke, az iszlám híveként a Hülegidákkal szemben a muszlim mameluk Egyiptom szövetségesevé vált (Vásáry 2013: 167). Az Arany Horda és a mameluk Egyiptom közötti jó kapcsolat később, Özbek kán korában is fennállt, amit a két állam közötti kölcsönös követjárások is igazolnak. Amíg Berke korában a mamelukok számára volt fontosabb az Arany Hordával való jó kapcsolat, Özbek uralkodása idején az Arany Hordának lett volna nagyobb szüksége a mamelukok támogatására az azerbajdzsáni területek visszaszerzése miatt. Azonban a 14. század elejére Egyiptom és Irán között enyhült az ellentét, amit végül 1323-ban békekötéssel pecsételtek meg (Vásáry 1986: 113–114).

Berke és fivérei, valamint a haderő magvát alkotó nemzetségi arisztokrácia egy részének megtérése volt az első lépés egy muszlim birodalom kiépítéséhez. Habár a köznép ekkor még nem vette fel Mohamed hitét, a vezető réteg már az iszlám híve volt. Nemcsak külpolitikai és gazdasági szempontok motiválták az Arany Horda kánjait, amikor utat nyitottak az iszlám hit terjesztőinek, hanem az iszlám magas kultúra adaptálásának kívánalma is. A Berke által elindított folyamat Özbek kán (1312-1341) uralkodása alatt teljesedett ki, és széleskörű áttérést eredményezett.

---

² Nogaj az Arany Horda beglerbége, azaz nyugati szárnyának katonai vezetője volt. Az Al-Dunánál, a 13. század végén önálló kánságot alapító Nogaj neve is az iszlámot felvevők között szerepelt, mikor 1262/1263-ban Berke követe beszámolt a mameluk Bajbarsz szultánnak (1260–1277) ura megtéréséről (Vásáry 2005: 71–72).

³ Hülegü kán (1261-1265) az Ilhanida Birodalom létrehozója. Dzsingisz kán unokája, Toluj fia. Bagdad elfoglalása után kivégeztette a kalifát és a lakosok nagy részét is.

ÖTEMIS HADZSI: DZSINGISZ-NÁME

A szerzőről és a kéziratokról

Ötemis Hadzsi a művét 1558-ban írta Hvárezmben, turki nyelven. Dzsocsi Uluszának értékes forrása, mivel több olyan részletet is tartalmaz, amelyeket más forrásokból nem ismerünk. A műnek két arab betűs kézírata maradt fenn, azonban ezek egyike sem autográf. Egy példány a Taskenti Keleti Intézetben található, a vége hiányzik. A másik, kézirat Isztambulban, a neves, baskír származású turkológus, Zeki Velidi Togan hagyatékában lelhető fel.⁴ A taskenti másolat a 18-19. század fordulójáról származik. Az Isztambulban található kézirat-másolat keletkezése 1630-1631-re datálható. A taskenti kéziratot először Bartol'd mutatta be, és mivel nem volt címe, *Dzsingisz-náménak* nevezte el. Néhány részletet közölt belőle az 1904. évi kutatóútról szóló beszámolójában (Bartol'd 1973: 119–210). A kézirat címével kapcsolatosan többféle álláspont is ismert. Az egyik nézőpont szerint Ötemis Hadzsi munkájának címe *Tárih-i Doszt Szultán* (Doszt szultán története) lehetett (Vásáry 2013: 168). A török történész, Mustafa Kafalı, viszont Ötemis Hadzsi Tárihi (Ötemis Hadzsi története) néven jelentette meg (2009). Ma már ismert, hogy a *Tárih-i Doszt Szultán* egy másik, mára már elveszett munka lehetett, és a tudományos világban a Dzsingisz-náme elnevezés rögzült (Kawaguchi-Nagamine 2008).

Bartol'd megállapította, hogy a *Dzsingisz-náme* történetei kizárólag szájhagyományon alapulnak, ugyanakkor elismerte forrásértékét. Ennek ellenére a kazahsztáni orosz turkológusig, Judinig, szinte senki sem használta fel az Arany Horda történetének kutatásához. Első kiadására 1992-ig kellett várni (Judin 1992).⁵ E kritikai kiadás több bevezető tanulmányt, cirill betűs átírást, orosz fordítást, jegyzeteket és *facsimilét* tartalmaz. Később Kawaguchi (2008) publikálta újra ugyanezt a kéziratot, de *facsimile* nélkül, arab és latin betűs átírással, valamint japán fordítással. Mustafa Kafalı kiadása a latin betűs átírás, törökországi török fordítás és jegyzetek mellett több tanulmányt is tartalmaz, de sajnos, innen is hiányzik a *facsimile* (Kafalı 2009: 27–28).

A Dzsingisz-námében a szerző röviden magáról is ír. Ennek köszönhetően ismert, hogy apja, Muhammad Doszti, a Sibán-házi Jádígár kán (1468–1469) udvarában szolgált, Ötemis Hadzsi pedig a hívai kán, Ilbársz

---

⁴ Nem tudjuk biztosan, hogy ez a teljes mű-e, mindenesetre hosszabb, mint a taskenti kézirat.

⁵ A munka már csak Judin halála után, kollégái gondozásában jelent meg.

Bahadur⁶ szolgálatában állt (Judin 1992: 5). Művének megírásához mára már elveszett, vagy lappangó forrásokból is meríthetett információt, mint például a *Táráh-i Doszt Szultán*ból, de főként a szájhagyományt (*kari szöz* – régi beszéd, azaz szóbeli hagyomány) vette alapul. Leírja, hogy felkeresett olyan személyeket, akik ismertek régi történeteket a kánokról és sokszor meg is nevezi adatszolgáltatóit az elbeszélésében. Igyekezett a lehető legteljesebb módon megírni az egyes kánok történetét, ugyanakkor forráskritikát is alkalmazott, így utalt arra, ha valamilyen adatot ő személy szerint nem tartott megbízhatónak (Kawaguchi - Nagamine 2008: XVIII-XX).

Ötemis Hadzsi által felhasznált források

A felhasznált források közül az egyik legfontosabb, ugyanakkor legvitatottabb, a hívai kán történetét leíró, a fentebb már említett, *Táráh-i Doszt Szultán* (Doszt Szultán története) című munka lehetett (Kafalı 2009: 32).

Perzsa nyelvű forrásai közé tartozott az Ilhanida Gazán kán vezíre, Rasídaddín által a 14. század elején írt *Dzsámi at-tavárih* (Történetek gyűjteménye), illetve a 15. századi Timurida uralkodók udvarában működő Serefeddín Ali Jazdí *Záfernáme* (Győzelem könyve).

A szóbeli forrásokat illetően, több személyről is ismert, hogy közvetlen kapcsolatban állt a szerzővel, így az adatok és történetek egy része tőlük származhat. Közéjük tartozik az asztrahányi uralkodó, Sejh Ahmed kán,⁷ Hadzsi Nijaz asztrahányi nemesember és a Sibán-házi Ilbársz Bahadur kán. Rajtuk kívül, több elbeszélés kapcsán említést tesz egy Kipcsak Ajaz nevű személyről is (Kafalı 2009: 27–34).

SZEMELVÉNYEK: ÖTEMIS HADZSI KRÓNIKÁJÁBÓL

Berke 1257-ben lépett trónra az Arany Hordában, és kilenc évig uralkodott. Ő volt az első Dzsingiszida uralkodó, aki az iszlám felé fordult. Ahogyan Ötemis Hadzsi Berkéről szóló történetének elején, úgy más forrásokban is feltűnik a motívum, mely szerint az újszülött már világ-rajöttekor muszlim, és ezért csak muszlim nő tejét fogadja el. Ez a toposz legkorábban a perzsa Dzsúdzsáni 1259/1260-as *Tabakát-i Násziri* (Abuseitova 2006: 42–43) című munkájában jelenik meg. De megvan az

---

⁶ Sibán Dzsingisz kán unokája, Dzsocsi ötödik fia volt. Jádígár kán leszármazottja, Ilbársz 1511-ben hódította meg Hvárezmet, majd a Mangiszlak-félszigeten és a Karakum sivatagban élő nomád törzseket. Az általa alapított dinasztia a 17. század végéig uralta Hvárezm területét (URL1).

⁷ A Nagy Horda kánja, litván fogságban volt 20 évig, utána pedig 1527-ben asztrahányi kán lett (Zajcev 2004: 31–53).

Oguz-náméban (lásd Az ősi hitvilág nyomai című tanulmányt e kötetben), és a kirgiz Manasz eposzban is. A motívum azért fontos, mert hangsúlyozza az eleve elrendelést, tehát az ember sorsa már azelőtt eldőlt, mielőtt megszületne (DeWeese 1994: 55–58; Vásáry 1990: 238–240).

A másik közös vonás a forrásokban Szajfaddín Báharzi⁸ szerepe Berke trónrakerülésében. Báharzinak erős befolyása volt Berkére, tanításai nagy hatással voltak rá. Ötemis Hadzsi és Abdulgaffar szerint ő bátorította az Arany Horda trónjának elfoglalására. A feljegyzésekben sok a legendás elem, Berke először visszautasítja, hogy trónra lépjen, de végül Báharzi meggyőzi arról, hogy a sorsa elkerülhetetlen, és isten parancsának nem lehet ellenszegülni (Abuseitova 2006: 42–47, 391, Vásáry 1990: 243, 246).

A forrásban több helyen is megjelenik az eleve elrendelés gondolata, vagyis, hogy az emberek sorsa előre elrendeltetett és megváltoztathatatlan. Többek között a sejh azt mondja Berkének, hogy a „magasságos Isten akarata elől nincs menekvés”. Jelen esetben Berkének az a sorsa, hogy muszlim legyen és uralkodjon. De amikor később Berke katonái nem mernek Hülegü nagyobb seregével szembeszállni, akkor is isteni segítséggel sikerül megfutamítani az ellenség seregeit, tehát ez is lényegében az isteni akarat beteljesülése (Vásáry 1990: 246; Vásáry 1986: 97–99).

Amikor Berke elindult, hogy elfoglalja az Arany Horda trónját, Báharzi a Buhara közeli Kara Kölig (ma Özbegisztán) kísérte, és ott megállt. Berke végig gyalog ment a sejh kengyele mellett. Berke az iszlám és sejhje iránti erős elhivatottságát kívánták hangsúlyozni, jelezve, hogy milyen alázatos és engedelmes (Vásáry 1990: 246).

āgāz-i dāstān-i berkā χān⁹ (IÖHa)

Berke kán történetének kezdete

(1) mazkūr ‘alayhi’r-rahma maš-hūr turur anasīndīn toġġandīn bārū muslimān erdi ol mahall-da dunyāga kaldi ōz anasī sūti taqī ōzgā kāfir za’īfalarmīn sūtinī emmādi bu jihatdīn kāhinler birlā bilgālārini baqturdīlar olar

(1) Ismert, hogy az említett *Berke kán*, Isten áldása legyen rajta, születése óta muszlim volt. Amikor világra jött nem itta sem a saját anyja, sem más hitetlen asszony tejét, ezért megmutatták a jósoknak és bölcseknek. Ők azt

---

⁸ Ahogyan utóneve is mutatja, Báharzból (ma Afganisztán) származott. Hvárezmben a kor ismert szúfi tanítójától, Nadzsmaddīn Kubrától (1145–1220), a kubravija szúfi rend vezetőjétől tanult. Mestere később Buharába küldte, ahol híres szúfi lett (Vásáry 1990: 242).

⁹ Eredeti szöveg: 41a:17–43a:11.

aydīlar bu muḥammadī turur muḥammadīyya kāfir zaʿīfā sū-tini emmāz tedilār (5) ersä bir muslimān zaʿīfa faydā qīlib käl-türdilār anīḡ sū-tini emmä bašladī bu waqiʿadīn ničä yīldīn soḡ atası yuji ḡān öldi ersä, kāfirlār arasında yūriy bilmāy siḡnaq ša-hrīnga kälip erdilār ol wilāyatga kim kældilār šayḡuʿl-ʿālam šayḡ sayfaddīn bāḡarzī ki hazrat-i qutbuʿl-aqtāb šayḡ naḡmaddīn kubrānīḡ ḡalīfalarīndīn turur olar-nīḡ awsāf-i hamīdalarīnī āšitip ištīyāq (10) wa raḡbat bilān ḡizmat-larīga kälip nečä yīllar riyaḡatlar čekib awlīyalar kamālīnīḡ ni-hāyatīnī hāsīl qīlib erdi hanūz šayḡnīḡ ḡizmatlarīnda erdilār bu asnāda ki sayīn ḡān öldi beglāri ittīfāq qīlib hülāgü ḡānga elči yibārdilār bir kün ḡazrat-i šayḡ berkä ḡānga aydī kim ey farzan-da, ḡudā-yi taʿālānīḡ amrī andaḡ boldī kim sen barīb atalarnīḡ yurtında pādšāhlīḡīnī qīlḡil tedi (15) sizniḡ ḡizmatta tapḡaymān taqī barīb dunyānīḡ pādšāhlīḡīna taqī mašaqqatīna özümnī salḡay-mān šayḡ aydī agar tafarruḡga tüšārsān agar mašaqqatga tüšār-sān ḡudā-yi taʿālānīḡ taqdīrīnga čāra yoq turur tedi ersä ḡān-i mazkūr ham bi-čāra bolub qabūl

mondták: „Ő mohamedán. Egy mohamedán nem issza hitelen asszony tejét”, (5) ezért egy muszlim asszonyt hozattak hozzá. Az ő tejét elkezdte inni. Ezután jó néhány évvel később, amikor apja, Dzsocsi kán meghalt, *Berke kán* nem tudott a pogányok közt megmaradni, Szignak városába ment. Abban a tartományban ahová jött, a vallási vezetők legrangosabbika, a Nadzsmaddīn sejh leszármazottai közül való Szajfaddīn Báharzī sejh nemes személyét hallgatta, vágyódással és (10) odaadással szolgálta őt. Néhány évig visszavonultan élt, és elérte a szentek végső tökéletességét. Még a sejh szolgálatában állt, amikor Szajin kán¹⁰ meghalt, a bégjei megegyeztek, és Hüleḡü¹¹ kánhoz követet küldtek. Egy nap a sejh öfelsége így szólt Berke kánhoz: „Ej, fiam, a magasságos Isten parancsa, hogy menj, és uralkodj az őseid földjén!” (15) „Én az Ön szolgálatát követem, megyek hát és a világi uralkodás nehézségeinek alávetem magam”. A sejh azt mondta: „Akár megsemmisülsz, akár bajba kerülsz is, a magasságos Isten elrendelése elől nincs menekvés.” És az említett kán kénytelen volt

¹⁰ Szajin kán „jó kán”, Batu kán posztumusz neve a török nyelvű krónikákban (Boyle 1970)

¹¹ Hüleḡü, Toluj fia. Dzsingisz kán unokája. A mongolok által Perzsiában alapított Ilhanida birodalom első uralkodója (1256–1265).

qıldī bir neçä kün yarağ qılīb
 čiqdilar xazrat-i šayx buxārādīn
 qara kölgä tägrü uzata kälđi hān
 šayx- (20) niñ jilawidā fīyāda käl-
 dilār qara köldin šayx du'a qılīb
 qaytdilar xān dašt wilāyatīnğa
 mutawajjih boldılar hājī tarhān¹³
 wilāyatīnda hājī niyāz tegān daw-
 laī mašhūr kiši bar erđi ol aytur
 erđi xazrat-i xān qara köldin sākiz
 kiši birlä čiqīb dašt wilāyatīnğa
 yürdilār ol sākiz kišiniñ har biri-
 si miñ ävigä atam turur ter erđi
 jün xān 'alayhi'r-rahma qara köl-
 din čiqīb ürgänč kälđi ürgänčdin
 sarāy- (25) čuq bardī ayturlar
 sarāyčuqğa barganda beš yüz kiši
 jam' boldılar sarayčuqdīn ki öt-
 dilār 'īdīl¹⁴ daryāsiniñ yaqasīnğa
 tägürinčä miñ¹⁵ beš yüz kiši
 jam' boldılar jün 'īdīl daryāsiniñ
 yaqasīnğa kim kälđilār xabar
 tapdılar kim hülegü xān 'azīm
 laškarī bilān qulzum daryāsini¹⁶
 yaqalab kälä turur teb bu yigilğan
 laškarları bi-dil bolub barçası it-
 tifaq qılīb aydılar kim hülägü xān
 uluğ 'azīm (30) pādšāh turur laš-
 karī bar biz az kiši tururbiz aña
 utru čiqīb urušmaqımız maslahat
 bolmağay tedilār ayturlar ol hāl-

ezt elfogadni. Néhány nap alatt
 elvégezték az előkészületeket, és
 elindultak. A sejh öfelsége Buha-
 rától Kara Kölig¹² elkísérte. A kán
 a sejh (20) kötőfékét fogva gyalog-
 golt. Kara Kölnél a sejh megál-
 dotta, és visszatért. A kán a steppe
 felé vonult. Asztrahány tartomá-
 nyában élt egy Hadzsi Nijaznak
 nevezett közismert nemesember.
 Ő ezt mondta: A kán öfelsége
 Kara Kölből nyolc emberrel in-
 dult, a *Kipcsak* Steppére vezette
 őket. Azon nyolc ember mind-
 egyike azt mondogatta, hogy „ezer
 jurtával rendelkező őszám van.”
 A kán – Isten áldása legyen rajta
 – Kara Kölből Ürgencsbe¹⁷ ment,
 Ürgencsből pedig Szarajdzsukba¹⁸.
 (25) Azt beszélük, amikor Berke
 kán Szarajdzsukba ment, ötszáz
 ember gyűlt köré. Amikor Sza-
 rajdzsuknál átkeltek a *Jajikon*, a
 Volga folyó partjára, ezerötszáz-
 zan csatlakoztak hozzá. Amikor a
 Volga folyó partjához értek, azt a
 hírt kapták, hogy Hülegü kán nagy
 sereggel jön a Kaszpi-tenger part-
 ján. Ezek az összesereglett katonák
 gyávák voltak, mind egyetértve ezt
 mondták: „Hülegü kán, hatalmas

¹² A Zerafsán folyó alsó folyásánál lévő Kara-köl oázis, a mai Özbegisztánban, Buharától 60 km-re, nyugatra található.

¹³ Asztrahány török neve: Hadzsi Tarhan. Bővebben lásd: Zajcev 2004: 229-242.

¹⁴ A Volga folyó török neve.

¹⁵ Feltehetően az arany hordai Ming nemzetségről van szó.

¹⁶ A Kaszpi-tenger egyik neve. Bővebben lásd: Zonn – Kostianoy (et al. eds.) 2010: 126.

¹⁷ Ürgencs az Amu-Darja alsó folyásánál fekvő város.

¹⁸ Szarajdzsuk a Jajik (Urál) folyó átkelőhelye, fontos kereskedelmi központ. A Nogaj Horda egyetlen városa. A kozákok 1581-ben lerombolták (Deweese 1994:194).

da xānniñ elindä bir qapsız qalqan turur erdi bazılar aytur erdi bir qapsız tolğa turur erdi bir qoyniñ ašuqı ham hāzir erdi xān bularniñ jawābında aydı kim mān özüm rāyim özüm fikrim bilān yürigān kişi emäs erdim sizlär (35) maña inanmay turursiz hālā bu ašuqıni qalqanniñ yā tolğanıñ qubbasınga öz qolımız bilān omqa qoysaq xūd tohtamas emdi sizlär birlä bir şart qılalı mān bu ašuqni bu qalqanniñ yā tolğanıñ qubbası üzä urayın agar bularniñ qubbası üzä omqa tursa xūd bilin ki mān bu yağini basarmān xudā-yi ta‘ālā maña berür agar omqa turmasa har nä sizniñ aytğanıñızdın çıqmayın tedi bu jamā‘-(40) at ham aydılar agar omqa tursa biz ham sizgä yak-jıhat bolalı tā jānimiz barınca tedilär hān ‘alayhi’r-rahma ašuqni qolıga alıb allahu ta‘ālā yād qılıb ki urdı qubbanıñ üstündä rāst omqa turdı bu hālatni kördilär ersä köñüllerindin šakk šubhanı kötārib barçası mutı‘ wa farmān-bardār bolub ‘idil daryāsini kächip qulzum daryāsini yaqalab hülägü xān laşkarınga utru yüridilär ol yolda maçaqlar qulzum daryā-(45) sidin šāxça šaqqça sular çıqar yol ol sularnıñ başlarin kesä kitär qumlı büyük täpälari bolur faqır ol yerläri körgän tururmān qır maçaq terlä andin naru daryādın šāxça su çıqmas turur anıñ bir uluğ tefāsi bar berkä xānniñ qarawılları ol tefägä çıqdılar šir-

(30) uralkodó. Serege van. Mi kevesen vagyunk, ezért szó sem lehet róla, hogy ellene vonuljunk és megharcoljunk vele.” Azt beszélik, hogy volt ott a kán kezében egy fedetlen pajsz. Mások szerint egy fedetlen sisak, valamint egy bárány bokacsont is elő volt készítve. A kán ezt válaszolta az embereknek: „Én nem olyan vagyok, aki saját elhatározásából, a saját elgondolásából indult útnak. Ti (35) nem bíztok bennem. Ha ezt a bokacsontot a pajsz vagy sisak kerek részére teszem a kezemmel, nem fog megállni rajta. Most kössünk egyezséget. Én ezt a bokacsontot a pajsz vagy sisak kerek részére fogom dobni. Ha ezek kerek részén egyenesen megállna, tudjátok meg, hogy le fogom győzni az ellenfelet. A magasságos Isten nekem adja a *győzelmet*. Ha a csont nem áll meg rajta, akkor nem vonom ki magam az alól, amit mondtok.” Akik hozzászegődtek, (40) azt mondták: „Ha az a bokacsont megáll ott, életünk végéig követni fogunk.” A kán – Isten áldása legyen rajta – megfogta a bokacsontot és közben a magasságos Isten nevét említette, rádobta és az egyenesen megállt a kerek részen. Mikor a követői ezt látták, eltűnt szívékből a kétely, mindegyikőjük alávetette magát. A Volga folyón átkeltek, a Kaszpi-tenger partját követve Hülegü kán seregével szemben meneteltek. Azon az úton a Kaszpi-tengerből (45) ágakban folyik ki a víz. Az út

wān tarafdīn ‘azīm gard faydā boldī xānga xabar kältürdilār kim yağīniñ gardī faydā boldī hīč uči qīraqī yoq turur teb bu beg(50) lār yinā bi-dillik qīla bašladīlar xān aydīlar mān ol tefāgā čīqayīn sizlār mundīn qarab turuñ taqī xudā-yi ta‘ālāniñ qudratīni kōrūñiz agar yağī kālīp māni alur bolsa sizlār mundīn oq qačğay-sizlār tedi bular ham qabūl qīlīb turdīlar xān tepā bašīnga čīqdī az zamāndīn soñ ol tarafdīn laškar faydā boldī gurōh gurōh qol qol bolub kālūr erdilār hamīn ki yaqīn kāldilār taqī muqābalasīnda yasal (55) čekā bašladīlar jandān yasal čekib turdīlar laškarniñ ōñi soñi yātūšdi laškarniñ qīrğīn kōrsā bolmas erdi ol asnāda xazrat-i xān üç karrat qamčīsīn saldadī taqī yağīga utru at saldī hanūz tepādin ašaq inmäyin xudā-yi ta‘ālāniñ qudratī birlā yağī laškarī bozuldī taqī qačtī hānniñ laškarī bu hālatnī kōrdi ersā xān soñīndin at saldīlar nečā kün qowīp öltürgānin öltür-(60) üb öltürmāgānin asīr qīlīb qaytdīlar atlarīn yarağlarīn tamām aldīlar ol tūškān kišilārdin sorar erdilār siz ol tepā bašīndaqī bir kišidin nečük qačtīñiz olar ay-tur erdilār ol bir kiši kim tepāniñ üstündā čīqīb turur erdi anīñ iki yanīnda iki uluğ laškar-i bisyār turur erdi har nečālār kim qaralar erdük ol iki laškarniñ učiñi taqī qīrağīni kōrā bilmās erdük yaraq yasal čekib turğanimiz ol (65) jī-hatdīn erdi jūn ol tepādāki kiši

ezen folyók forrásán át vezetett. Magas homokdombok vannak ott. Én már láttam ezt a helyet. Kir Macsaknak nevezik. Attól előrefelé *már* nem folyik ki ág. Ott egy nagy domb van. Berke kán elővédje arra a dombra ment fel. Sirván felől hatalmas porfelhő tűnt fel. A kánnak ezt a hírt vitték: „Az ellenség porfelhője feltűnt. Nincs se vége, se hossza.” A bégek (50) megint félni kezdtek. A kán így szólt: „Én felmegyek arra a dombra. Ti nézzétek innen. És lássátok a magasságos Isten erejét. Ha az ellenség engem elfog, azon nyomban meneküljétek innen.” Ezek mind elfogadták. A kán felment a domb tetejére. Nem sokkal később abból az irányból feltűnt a hadsereg. Szakaszonként vonultak. Rögtön, amint közel jöttek, szemben velük (55) elkezdtek csatarendbe állni. Széles arcvonalba fejlődtek. A sereg jobb és balszárnya is odaért, nem volt senki, aki sereg végét láthatta volna. Akkor a kán őfelsége háromszor meglengette a korbácsát és az ellenség felé vágatott. Még le sem ért a dombról, a magasságos isten erejével az ellenség serege felbomlott, és megfutamodott. Amikor *Berke* kán serege ezt látta, *Hülegü* kán után vágattak. Néhány napig üldözték őket, akit megöltek, azt megölték, (60) akit nem, azt foglyul ejtették és visszatértek. Az *ellenség* lovait és fegyvereit mind elvették. Az elfogott emberektől ezt kérdezték: „Attól a

bizgä at saldī ol iki ‘azīm laškar ham at saldīlar xayāl qīlduq kim yer kök üstümüzgä yīqīlīb kälä turğan täg boldī ol jīhatdīn tura bilmäy qačduq tedilär xayrat-i xänniñ bu karāmatī xalq arasında mašhūr turur

domb tetején álló egyetlen ember-től miért futamodtatok meg?” Ők ezt válaszolták: „A domb tetején álló ember két oldalán számtalan nagy seregek voltak. Bármennyire néztük is, annak a két seregnek se végét, se hosszát nem láttuk. Ezért vonultunk (65) vissza. Amikor a domb tetején álló személy felénk kezdett vágtatni, az a két nagy sereg is vele együtt ránkrontott. Úgy tűnt, mintha az ég és a föld szakadna ránk. Így nem tudtuk megállni, menekültünk.” Berke kán öfelsége ezen csodatevése az emberek között jól ismert.

SZEMELVÉNYEK: ÖZBEG ÁTTÉRÉSÉRE VONATKOZÓ SZÖVEG

Özbec kán (1312-1342) az Arany Horda történetének egyik legjelentősebb kánja volt. Uralkodása alatt a birodalmát felvirágoztatta és gazdasági jólétet teremtett. Fővárosa, a Volga menti Új-Szaraj kereskedelmi központtá vált (EI).

Özbec kán áttérésében központi szerepet töltött be Baba Tüklesz, a népi iszlám egyik misztikus alakja. Nevének eredete nem teljesen tisztázott. A *baba* a szúfi szentek tiszteleti neve volt. Jelentése ‘nagyapa, idős ember’. Baba Tüklesz személyéhez több legenda is fűződik. A Tüklesz név ‘szőrös, szőrrel borított’ jelentéssel bír,¹⁹ ami minden bizonnyal utalást rejthet a mágikus, sámánista világra. A sámánok ugyanis gyakran bújtak állatbőrökbe, valószínű, hogy ezt az elemet emelik át a történetírók az iszlám legendákba is (DeWeese 1994: 323-331).

Baba Tüklesz térítői tevékenysége főleg Dzsocsi Uluszára koncentrált. Ötemis Hadzsi leírása az első, amely beszámol erről, de más népek (pl. nogajok) elbeszéléseiben is iszlamizációs szereplőként van je-

---

¹⁹ DeWeese egy **tükleç* alakra vezeti vissza (1994: 328).

len. A Nogaj Horda²⁰ vezetőjének, Edige (1352–1419) őseinek is tartják. A hagyomány szerint sírja Asztrahány közelében van, a nogajok szent helyként tisztelik. Baba Tüklesz legendája még a 20. század elején is élt a steppei török népek körében (DeWeese 1994: 336–338).

Az Özbeg áttéréséről szóló, általunk vizsgált szövegben muszlim és sámánista motívumok egyaránt előfordulnak. A sámánista jellegzetességek közül elsőként azt kell megemlítenünk, amikor Baba Tüklesz bemegy a földbe ásott kemencébe, belelógatnak abba egy darab bárányhúst is. Ez utalhat arra az ősi steppei rítusra, amelynek keretében a nép védelme érdekében az ősi szellemeknek ételáldozatot ajánlottak fel. Ezen kívül maga a próba is érdekes, amellyel eldöntik melyik vallás képviselője vallja az igaz hitet: egy felfűtött kemencébe kell bemenniük a kiválasztott személyeknek. A kemence a sírt is szimbolizálhatja, így a jelenet az emberáldozatra is utalhat, de Baba Tüklesz az iszlámnak köszönhetően élve jön ki a sírból. A kemence utalhat a barlang motívumra, ami szintén jellegzetes a nomád népek körében, ui. ott teszik próbára a sámánt, de a türkök eredete is egy barlanghoz köthető. A sámánizmus egyik jellegzetessége, hogy a sámán mielőtt felveszi a kapcsolatot a másik világgal, elvonul egy barlangba vagy egy mély gödörbe elmélkedni. A tűznek is jelentősége van: egyrészt mert a tűzben való elégés párhuzamba állítható a sámán szimbolikus feldarabolásával. A tűz a nomád népek hitvilágában rituális, főként tisztító szerepet tölt be. Baba Tüklesz visszatérése arra utalhat, hogy a kemencében meghalt és újjászületett (DeWeese 1994: 232–244; 268–273). A tűzbe menés a bibliai Ószövetségben is megjelenik, Dániel próféta könyvében. A bibliai történetben Nabukodonozor elrendeli, hogy akik nem imádják az általa készített arany állóképet, azokat vessék tűzre, a keresztények hite azonban kiállja a próbát: „Ímé, a mi Istenünk, a kit mi szolgálunk, ki tud minket szabadítani az égő, tüzes kemencéből,” és sértetlenek maradnak. „Ímé, négy férfút látok szabadon jární a tűz közepében, és semmi sérelem sincs bennök” (Dániel 3, 6–26). Ugyanez a motívum jelen van a szúfi költészetben is (lásd Az iszlám misztika és a szúfizmus című tanulmányt e kötetben).

A másik fontos vonulat a szúfik és a pogány varázslók, jósok, azaz a régi hit követőinek szembeállítás. Ez az ellentét egy hitvita keretében bontakozik ki, azaz először meg akarják győzni az ellenkező tábor a saját igazukról.

---

²⁰ Az Arany Horda utódállamaként, a Volga, a Jajik és az Emba folyó között jött létre, a 14. sz. végén. Vezetője Edige az Ak Mangit nemzetségből származott. Kazány elfoglalása után (1552) két részre szakadt. A Nagy Nogaj Horda elfogadta az orosz cár fennhatóságát, míg a Kis Nogaj Horda elvándorolt 1561-ben a Kaukázus előterébe, és meghódolt a krími kánnak (Trepavlov 2001 és 2005). Edigére bővebben lásd: DeWeese 1994.

A forrás szerint a jövendőmondók (*száhir*) és varázslók (*káhin*) a sámánizmus képviselői, szemben a muszlimokkal, akik az igaz hitet terjesztik (a forrás nézőpontjából). A régi és az új vallás képviselőinek találkozása hitvitát eredményez, melyből végül az iszlám kerül ki győztesen. Mind a kereszténységben, mind az iszlámban, nagy szerepe van a hitvitáknak egy-egy vallás terjesztésekor. Ugyanakkor a nomádok körében sem volt ismeretlen, elég ha csak a kazár előkelő réteg judaizmusra való áttérését megelőző hitvitára (Balogh 2009: 56–57), vagy a Rubruk által lejegyzett, Möngke udvarában lezajlott utalunk (Wyngaert 1929: 292–297, Györffy 1986: 338–345).

A muszlim motívumok közül ki kell emelni, hogy a muszlim szentek a *Fátiha* sorait kántálták, amikor Baba Tüklesz belépett a kemencébe, ezzel biztosítva egyfajta védelmet számára. A *fátiha* 'A megnyitó', a Korán első szúrájára utal, amely Allah kegyelmét és mindenhatóságát dicsóítja, és ami a muszlim közösségek vallási életében különleges helyet foglal el. A *Fátiha* szúra megerősíti a hívőt a hitében, és elbizonytalanítja a hitetlent a saját meggyőződésében.

A vallási jellegű motívumok mellett a méz is megjelenik Özbeg kán áttérésének történetében. DeWeese szerint több forrás is igazolja méz alapú italok fogyasztását a 13–14. századi mongol udvari szertartásokon (DeWeese 1994: 206). Szokatlan azonban, hogy egy iszlamizációs történetben is megjelenik.

Özbeg uralkodása alatt tehát felerősödött az Arany Horda iszlamizációja. A nagyfokú áttérés miatt megfigyelhető bizonyos vallási türelmetlenség a többi vallás iránt, különösen a buddhizmus és a kereszténység tekintetében. Néhány buddhista papot és keresztény szerzetest Özbeg korában ki is végeztek, de nagymértékű vagy kegyetlen megtorlásokról nem tudunk.

A kiválasztott szövegrészlet végén olvashatjuk Özbeg áttérését, melynek hatására népe is felvette az új vallást.

hikāyat-i sabab-i islām-i özbäg xān²¹ (IÖHb)

(1) sabab-i islām-i ol erdi kim ol zamānīñ walīlāridin tört walīgā allahu ta'ālādīn ilhām boldī kim sizlār barīb özbāgni islāmga da'wat qīlīñzlar taqī allahu

Annak a története, hogy hogyan lett Özbeg kán muszlim

(1) Az iszlám hit felvételének oka a következő volt: annak a kornak szentjei közül négyen a magasságos istentől sugallatot kaptak: „Menjetek és hívjátok (az iszlám

²¹ Eredeti szöveg: 48a:8–49b:4

ta'alānīn amrī bilā ōzbeḡ ḡānnīn ešikigā kālīb qorunīn tašīda ol-turub (5) mutawaḡḡih boldīlar andaḡ riwāyat qīlurlar kāfīrlār sāhīrlār birlā kāfir kāhinlār ḡānḡa andaḡ karāmat kōrsātīb erdilār ki ḡānnīn majlīsīḡa sapčaḡī bilā bal kāltūrüb qoyar erdilār jōḡātī wa dostīḡānlarnī tayyār qīlur erdilār bal ōzi jōḡātīḡa qoyulur erdi wa dostīḡān ḡān ol kišīḡa barur erdi barča bu sāhir kāhinlārini ḡān ōzlārīgā šayḡ bilip yanlarīn-da yanaša olturub bisyār i'zāz wa ikrām qīlur erdi ammā bir kūn ki bular kālīb mutawaḡḡih bolub (10) olturdīlar kündeki tāḡ ḡān majlīs ārāsta qīldī šayḡlarī birlā kālīb barī olturdīlar kündeki tāḡ pay-mānasī bilā bal kāltūrdilār jōḡātī wa dostḡānnī kāltūrüb qoydīlar bir ḡaylī muddat ōtdi kim ne bal kündeki tāḡ jōḡātīḡa qoyulur ne dostīḡānḡa sūzülür erdi ḡān bu šayḡlarīnḡa aydī ne jīhatdīn bu bal mu'attal (15) qalīb turur šayḡlarī aydīlar ḡālib bu yaqīn muham-madī kālīb turur bu anīn 'alāmatī turur tedilār ḡān hukm qīldī kim qor qordīn yūrüb istānīzlar taqī muhammadī bolsa alīb kāliḡizlār mulāzimlar čīqīb qor qordīn taftīš

hitre) Özbek kánt". És a magassá-gos Isten parancsával Özbek kán udvarába mentek, a *korun*²² kívül leültek, (5) és *imá*hoz készülöd-tek. Úgy mesélik, hogy a pogány varázslók és jósok a kánnak olyan csodát mutattak be, hogy a káni gyűlésbe csöbörrel mézet hozat-tak, és elhelyezték. Egy csövet *illesztettek* hozzá, és előkészít-tették a kupákat A méz önmagá-tól felgyülemlett a csöben, és leszűrődött a kupákba, a kupa pedig önmagától odament az emberhez.²³ Ezen jósokat és va-rázslókat a kán sejhnek gondolva maga mellé ültette, és felette tisztelte őket. De egy nap odajöttek ezek a *muszlimok*, és imádkozva (10) letelepedtek. A kán aznap is gyűlést tartott. A sejhjeivel együtt odajött, mindenki leült, és ahogy mindig egy edénnyel mézet hoz-zattak. A csövet és a kupákat is odakészítették. Eltelt jó sok idő, de a méz nem folyt át a csöbe, ahogy azelőtt, és nem szűrődött le a kupákba sem. A kán azt mond-ta a sejheknek: „Miért akadt el ez a méz?” (15) A sejhnek ezt vá-laszolták: „Valószínűleg a közel-ben mohamedán van. Ez annak a jele.” A kán megparancsolta:

²² A mongol korban a *koruk/koru/kor* védett, tiltott, szakrális helyet jelentett, ahová közember nem léphetett be. Ilyen szakrális helynek számított pl. a Jajik (Urál) folyó melletti Szarajdzsuk, ahol az arany hordai kánokat trónra emelték, illetve végső nyugalomra helyezték. Jelentette azokat a területeket is, ahol tilos volt vadászni, mert a hadjáratok élelmiszertartalékát képezte. Az iszlámra áttért Ilhanidáknál a tilalom megszűnt, s a *koruk* a követfogadás, vagy a kuriltáj színhelye lett. Majd a temetkezési helyek is nyílták, muszlim zarándokhelyé váltak (Deweese 1994: 190–203).

²³ A fordítás itt Judin kiadását követi, eltérő fordítására lásd: DeWeese 1994: 541-542.

qıldılār ersä kördilār qornıñ taşıda tört özgä sūratlıg kişilār başlarnı qoyu salıb olturur erdi mulāzim-lār aydılar kim sizlār ne kişilār turursiz bular aydılar bizlārni xān qaşığa alıb berıñiz kıldılār xānnıñ közi bularğa (20) tüşdi jün nūr-i hidāyat bilä allahu ta'ālā xānnıñ köñlini munawwar qılıp erdi bularnı ki kördi mayl wa muhabbatı köñlündä paydā boldı sordılar ki sizlār ne kişilār turur ne işkä yüriyürsiz ne işkä barursiz bular aydılar bizlār muhammadı turur-biz xudā-yi ta'ālānıñ amrı birlä kälīb tururbiz kim sizlārni muslimān qılğaymız bu asnāda xānnıñ şayxları faryād qılıb aydılar bular yaman kişilār bolur bularnı söy-lämäk kārākmāz öltürmäk kārāk tedilār xān aydılar (25) niçün öltürädürmān pādşāhmān sizlārniñ hıç qaysıñızdın farwāyım yoq turur qaysıñıznıñ dīniñiz ber-haqq bolsa anıñ birlä bolurmān agar bularnıñ dīni nā-haqq bolsa sizlārniñ bu kündäki islāriñiz neçük bātıl bolub mu'attāl qaldı wa sözläşiniz qaysıñıznıñ dīniñiz haqq bolsa aña tābi' bolurmān tedi bu iki jamā'at biri birisi birlä bahis-gä tüşdilār köp gawğā wa jıdal qılışdılar 'āqibat (30) aña qarār berdilār kim iki tanūr qazğaylar har birisini on araba süksük bilä qızdurğaylar bir tanūrğa sähirlär-din bir kişi kirgäy yinä bir tanūrğa bulardın bir kişi kirgäy har qay-si küymäy çiqsa anıñ dīni haqq bolğay teb qarār berdilār tanlası

„Járjatok körbe, és keresettek, ha mohamedánt láttok, hozzátok élém.” A szolgálai kimentek, és amikor a szállást átkutatták, a káni szálláson kívül négy szokatlan kül-sejü idegent láttak, amint fejüket lehajtva ülnek. A szolgálak ezt kérdezték: „Ti kik vagytok?” Ezek így feleltek: „Vezessetek minket a kán elé”. A szolgálak ezeket a személyeket a kán elé vitték. A kán szeme megakadt rajtuk, (20) a magassá-gos Isten az igaz hit fényével a kán szívét megvilágította, s ahogy ezeket a személyeket nézte jóakarát és barátság ébredt irántuk a szívében. Ezt kérdezte: Ti kik vagytok, mi járatban vagytok? Ők ezt válaszolták: „Mi mohamedánok vagyunk. A magasságos isten parancsa szerint azért jöttünk, hogy téged muszlimmá tegyünk.” Ezalatt a kán sejhjei ezt kiabálták: „Ők gonosz emberek. Nem beszélni kell velük, meg kell őket ölni.” A kán ezt válaszolta: (25) „Miért öletném meg őket? Én uralkodó vagyok, egyikőtől sem kell félnem. Amelyikőtök hite igaz, azt követem. Ha ezen személyek hite nem helyes, akkor a mai munkátok miért nem sikerült? Miért állt meg a méz? Vitassátok meg, amelyikőtök hite helyes, én is azt követem.” A két csoport elkezdett vitatkozni egymással, nagy vitatkozás, veszekedés lett. Végül (30) a következő döntést hozták: ássanak kettő kemencét, mindketőt tíz lovaskocsinyi tamariszkkal fűtsék fel. Az egyikbe egy varázsló

iki uluĝ tanūr qazdılar süksük otunlardın yığıp qızdurdılar birisini sähirlärgä ta'yın qıldılar yinä birisini muslimänlärğa ta'yın qıldılar bu 'azızlär biri birisi (35) birlä murä'ät qılışdılar qaysimüz kirärbiz bularnıñ birisigä baba tüklär der erdilär tamäm a'zälarını tük basıb erdi ol aydı maña ijāzat berinüz män kiräyin siz maña himmat tutunüz tedi bu 'azızlär anıñ haqqına fätiha oqudılar ol baba tüklär aydı maña jebä häzir qilinüz jebäni häzir qıldılar ersä jebä kiydi yalañ etkä taqı allahu ta'älä yadı talqın başlab tanūr tarafıĝa mutawaññih boldı ayturlar (40) babanıñ tüklärü qopub jebäniñ közläridin çiqıb erdi bu hälatnı barça körär erdilär bular yürüp tanürĝa kirädi bir qoy etini kältürüb tanürĝa asdılar ağzını bärkitilär imdi kaldük kähinlär qıssañıĝa kähinlär zaruratdın birisini çiqarıb tanürĝa saldı hamın ki tüşgäç küli kökli yäşilli bolub yalnı tanürnıñ ağzındın çiqar erdi bu hälatnı xän başlıĝ barça (45) xäläyiq kördilär ersä köñülläri kafır dınidin ewrülüb muslimänliĝğa mayl qıldılar wa taqı babanıñ talqın aytqan äwäzi tanürdın muttasıl kälür erdi qoy eti pişdi tegän mahallda tanürnıñ ağzın açdılar baba mubarak yüzlärindin terlärinin sürgäç ne aşuqdınız agar bir zamän tawaqquf qılsañız erdi işim tamäm bolub erdi teb tanürdın çiqdı kördilär ki jebä joĝ bigin

menjen be, a másikba ezek (muszlimok) közül egy. Úgy döntöttek, hogy annak a hite legyen helyes, aki úgy jön ki, hogy nem ég el. Másnap reggel két nagy kemencét ástak. Tamariszk tűzfát gyűjtöttek, befűtöttek. Egyet kiválasztottak a varázslók közül. Egyet pedig a muszlimok közül jelöltek ki. Ezek a szentek egymással (35) versengtek, hogy melyikőjük menjen be a kemencébe. Közülük az egyiket Baba Tüklesznek hívták. Az egész testét szőr borította. Ezt mondta: „Adjatok nekem engedélyt. Hadd menjek én be. Ti támogassatok engem.” Ezek a szentek őerte a fátiहत kántálták. A Baba ezt mondta: „Készítsetek elő nekem egy sodronyinget.” Előkészítették a sodronyinget és *Baba Tüklesz* a meztelen testére felvette. Elkezdte kántálni a magaságos isten nevét, és a kemence felé indult. Meséli, (40) hogy a Baba szörei kiálltak a sodronying láncszemei közül. Ezt mindenki látta. Bement a kemencébe. Birkahúst kerítettek, a kemencébe lógatták, és lezárták a fedelét. Most elértünk a jósk történetéhez. A jósk vonakodva kiválasztottak egy személyt, és a kemencébe küldték. Rögtön, alig hogy beért, kék és zöldeskék lett a láng, amely kicsapott a kemence szájából. Amikor a kán és az egész (45) nép látta ezt, a szívük a pogány hittől elfordult, és a muszlim hit felé hajlott. És szüntelenül hallották a Baba Istent dicsőítő hangját. Amikor azt mondták, hogy

(50) qizil bolub erdi ammā xudā-yi ta'ālānīn qudratī birlā babanīn tūki küymäyin čiqdī bu hāl ni xān bašlīg barča xalāyīqlār kördilār ersā fi'l-hāl šayxlar nīn ätäklārini tutub muslimān boldīlar alhamdu'lil-lahi 'alā dīnu'l-islāmi basa berkā xān zamānīnda özbāg tā'īfasī muslimān bolub erdilār olardīn soñ yinä murtadd bolub kāfir bolub erdilār bu yol ki özbāg xān muslimān boldī andīn bārū (55) özbāg tā'īfasīnīn islāmī tağayyur tapmadī ayturlar özbāg xān yigirmi yil pādšāhlīq qildī wa ba'zīlar ayturlar on sekiz yil pādšāhlīq qildī andīn haqq rahmatigā wāsīl boldī innā'lil-lahi wa innā alayhi rāji'ün

a bányhús megsült, kinyitották a kemence fedelét. A Baba áldott arcának izzadságát letörölte, és így szólt: „Miért siettetek? Ha még egy kicsit vártatok volna, a dolgom befejezhettem volna”, és kijött a kemencéből. Az emberek látták, hogy a sodronyong izzó szénként (50) vöröslük, de a magasságos Isten ereje által a Baba anélkül jött ki a kemencéből, hogy egyetlen szál szőre megpörköldött volna. Ezt a kán és az egész nép látta, azon nyomban megragadták a muszlim sejhék ruhaszegélyét és muszlimmá lettek. Az iszlám hitben istent dicsőítették. Először Berke kán idejében lett az özbeg nép²⁴ muszlim. Azután elhagyták hitüket, és pogányok lettek. De mióta Özbeg kán muszlim lett, azóta (55) az özbeg nép nem tágitott a muszlim hittől. Mondják, hogy Özbeg kán húsz évig uralkodott. Mások szerint tizennyolc évig uralkodott. Azután Isten kegyelmére jutott. „Mindannyian Istené vagyunk, és hozzá térünk vissza biztosan.”²⁵

Felhasznált irodalom

- Abuseitova, M. H. (red.) (2006): *Istorija Kazahstana v Persidskih istočnikah Tom. IV.* Almaty.
- Bartol'd, V. V. (1973): Otčet v komandirovke v Turkestan. In: Bartol'd, V. V. *Raboty po istočnikovedeniju. Sočinenija T. VIII.* Moskva. 119-210.
- Balogh L. (2009): A kazárok zsidó hitre térése. In: Balogh L., Kovács Sz. (szerk.) *Tértés – megtérés. A világvallások terjedése Kelet-Európa népei között.* Budapest. 53–65.

²⁴ Itt nem a mai özbegekről van szó, hanem Özbeg kán népéről.

²⁵ Idézet a Koránból (Korán II, 157).

- Boyle, J. A. (1970): The Posthumous Title of Batu Khan. *Proceedings of the IXth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*. Naples. 67–70.
- Browne, E. G. (1913): *The Ta'rikh-i-Guzida or „Select history” of Hamdu'llâh Mustawfi-i-Qazwini*. London.
- Desmaisons, P. I. (ed.) (1970²): *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul Ghâzi Béhâdour Khân*. Amsterdam.
- DeWeese, D. A. (1994): *Islamization and native religion in the Golden Horde. Baba Tükles and conversion to Islam in historical and epic tradition*. Pennsylvania.
- EI: *Encyclopedia Iranica*: <http://www.iranicaonline.org/articles/golden-horde>
- Eliade, M. (2006): *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Budapest.
- Foot, S. - Robinson, C. F. (eds.) (2012): *Oxford History of Historical Writing. Volume 2: 400-1400*. Oxford.
- Györfly Gy. (1965): *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk úti-jelentései*. Budapest.
- Györfly Gy. (1986): *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Budapest.
- Judin, V. P. (1992): *Utemiš Hadži: Čingiz-name. Faksimile, perevod, transkripcija, tekstologičeskie primečanija, issledovanie V. P. Judina*. Alma-ata.
- Kafalı, M. (2009): *Ötemiş Hacı 'ya göre Cuci ulusu'nun tarihi*. Ankara.
- Kamalov, İ. (haz.) (2009): *Ötemiş Hacı: Çengiz-nâme*. Ankara.
- Kawaguchi, T. - Nagamine, H. (2008): *Ötämiş Hāji: Čingīz-nāma*. Tokyo.
- Miles, W. (1838): *The Šajrat ul Atrak, or the Genealogical Tree of the Turks and Tatars*. London.
- Pfeiffer, J. (2013): *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th - 15th Century Tabriz*. Leiden.
- Raverty, H. G. (1881): *Tabakāt-i-Nāsiri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, including Hindustan*. Vol. II. London.
- Simon R. (1987): *Korân. A Korân világa*. Budapest.
- Simon R. (2007): *Ibn Fadlân: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Budapest.
- Simon R. (2009): *Iszlám kulturális lexikon*. Budapest.
- Trepavlov, V. V. (2001): *Istorija Nogajskoj Ordy*. Moskva.
- Trepavlov, V. V. (2002): Sarajčuk: pererprava, nekropol', stolica, razvaliny. *Tjurkologičeskij Sbornik 2001* [2002]. Moskva. 227–244.
- Trepavlov, V. V. (2005): Malaja Nogajskaja Orda. Očerki istorii. *Tjurkologičeskij Sbornik 2003–2004* [2005]. Moskva. 273–311.
- URL1: Yuri, B.: Ilbârs Khan. In: *Encyclopædia Iranica* <http://www.iranicaonline.org/articles/ilbars-khan> 2014.03.22
- Vásáry I. (1986): *Az Arany Horda*. Budapest.
- Vásáry, I. (1990): „History and Legend” in Berke Khan's Conversion to Islam. In: Sinor, D. (ed.) *Aspects of Altaic Civilization III*. Bloomington. 230–252.
- Vásáry I. (2003³): *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest.
- Vásáry, I. (2005): *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge.
- Vásáry I. (2013): Az aranyhordai és iráni mongol uralkodók iszlámra térésének narratívái. In: Déri B. et al. (szerk.) *Conversio. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2011. szeptember 22–23-án tartott vallástudományi konferencia előadásai*. Budapest. 167–172.

- Wyngaert, A. (1929): *Sinica franciscana. Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Coll. Ad fidem codicum redegit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert. Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze).
- Yuri, B. (2003): *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden-Boston.
- Zajcev, I. V. (2004): *Astrahanskoe Hanstvo*. Moskva.
- Zenker, J. T. (1866-1876): *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*. Leipzig.
- Zonn, I. S. – Kostianoy, A. N. et al. (eds.) (2010): *The Caspian Sea Encyclopedia*. Berlin-Heidelberg.